

Humanisme

Humanismen er en samlebetegnelse på tanker og holdninger fra mange filosofer og tenkere. Ordet humanisme kommer av det latinske ordet humanus, som betyr ”menneskelig”. En humanist er en som setter menneske, menneskelivet og menneskeverdet i sentrum.

Antikkens gresk-romerske verden

I antikkens gresk-romerske verden ble mange av de humanistiske idealene født.

Filosofen Sokrates ble tiltalt for å ikke dro på statens guder og for å ha ført ungdommen på villspor. Han ble dømt til døden ved gift. Sokrates tok utgangspunkt i menneskelige problemer i stedet for å drive med det han mente var ”unyttig filosofisk spekulasjon”. Han var rasjonalist, det vil si at han hadde en sterk tiltro til menneskets fornuft. Bare mennesket visste hva som var rett ville det gjøre det rette. Derfor er kunnskap viktig. Sokrates mente at mennesket har en indre guddom / fornuft som forteller hva som er rett og galt. Han satte sannheten høyere enn livet.

Også stoikerne bidro til humanismens som den fremstår i dag. De mente at alle mennesker har del i samme verdensfornuft. Det finnes derfor en allmenngyldig rett, en **naturrett**. Stoikerne var opptatt av fellesskap og samfunnsliv. Det fremmet gresk kultur og filosofi i Roma og formet begrepet humanitas som er opphavet til humanitet og humanisme. Flere av humanismens idealer og slagord er hentet fra stoikerne.

Leonardo da Vinci og renessansehumanismen

Vår tids humanisme stammer i første trekk fra renessansehumanismen. Fra midten av 1300-tallet tok kunst, kultur, vitenskap og tenkning en ny retning i Europa. Det begynte i byer i Mellom-Italia og spredte seg nordover de neste århundrene.

Leonardo da Vinci studerte naturen og alle prosesser i naturen. Han studerte særlig mennesket hvis skjønnhet han hadde en dyp følelse for. Han gjennomførte en rekke vitenskapelige eksperimenter og han forsøkte seg som oppfinner.

Et nytt menneskyn utviklet seg. Mennesket ble oppfattet som et uavhengig vesen, og det var igjen naturlig å fremstille det nakent - etter tusen års bluferdighet.

Vi kjenner ingen humanismens menneskesyn og tro på fornuft og empiri. Leonardos intense naturstudier, engasjerte forhold til vitenskap, og hans følelse for mennesket som individ var typisk for renessansen. I Leonardo da Vinci fremstår hele renessansen i én person.

Antikkens humanister

- rettet søkelyset mot mennesket fremfor filosofisk spekulasjon om verdens grunnstoff og opprinnelse
- pekte på menneskets fornuft som grunnlag for all erkjennelse
- mente at det finnes en naturrett som gjelder alle mennesker

Renessansehumanismens idéinnhold

Det som skulle gjenfødtes i renessansen var antikkens humanisme. Det ble et motto ”å gå til kildene”. Renaissancehumanistene så ingen motsetninger mellom den klassiske kulturen og kristendommen, men renessansehumanismen ble begynnelsen på sekulariseringprosessen som har preget Europa de siste århundrene. Renaissancehumanismen innebar en ny positiv tro på mennesket. Det ble betraktet som noe

stort og verdifullt. Bare mennesket fikk utfolde seg fritt, hadde det grenseløse muligheter. Den empiriske metoden ble tatt i bruk. Alle konklusjoner må bygge på iakttakelse, erfaring og eksperimenter.

Renessansehumanismen brakte

- et nytt menneskesyn og verdensbilde
- en ny livsstemning
- et nytt natursyn
- en ny vitenskapelig metode

Voltaire og opplysningstiden

Opplysningstiden, en humanistisk bevegelse som begynte i England spredte seg til Frankrike. Renesansens idéer fikk gjennomslag, men gav også nye bidrag til humanismens idéinnhold.

Voltaire ble fengslet som 23-åring fordi han skrev satiriske vers mot myndighetene. Han ble sluppet fri mot å forlate landet. Han dro til England som med sin yringsfrihet og religionsfrihet gjorde inntrykk. Voltaire drev en livslang kamp mot fanatisme, intoleranse, og maktovergrep. Han kjempet mot kirkemakt og blind dogmetro.

Deismen hadde stor oppslutning i opplysningstiden. Dvs. at det var stod en fornuftig skaper bak den logiske verdensordningen, men at han ikke har åpenbart seg for verden på overnaturlig vis, men bare gjennom naturen og dens lover.

Opplysningshumanismens idéinnhold

Opplysningstiden kalles også rasjonalismen. Opplysningsfilosofene hadde en sterk tro på menneskets fornuft. Å opplyse det brede lag av folket var selve betingelsen for et bedre samfunn. Kunnskap om hva som er rett og galt fører til rett handling (jf. Sokrates). Opplysningsfilosofene kjempet også for individets ukrenkelighet og borgernes ”naturlige rettigheter”, i første rekke trykkefrihet, men også yringsfrihet, religionsfrihet o.l. Tre viktige tekster om bl.a. menneskerettigheter som har hentet innhold fra opplysningstiden:

1. 1776: Den amerikanske uavhengighetserklæringen
2. 1789: Erklæring om menneskets og borgernes rettigheter
3. 1948: FNs menneskerettserklæringer

Den norske grunnlov kan også nevnes.

Opplysningstidens humanister

- gjorde opprør mot gamle autoriteter, som kirken og adelen
- ville at fornuften skulle råde på alle områder
- arbeidet for folkeopplysning
- trodde på kulturelle og tekniske fremskritt
- ville rense religionen for fanatisme og dogmetro
- kjempet for individets ukrenkelighet, yringsfrihet, rettferdighet, medmenneskelighet og toleranse

Kristen og religiøs humanisme

De fleste renessansehumanistene var kristne. Også mange i opplysningstiden var kristne. De så på humanisme som en rett forståelse av kristendommen. En kristen form for humanisme finner vi også i dag. Utgangspunktet er at mennesket er skapt i Guds bilde. Kristendommen og humanismen har mange felles verdier, noen er f.eks. også formulert i Bibelen. Kristne humanister har gjennom tidene kritisert kirkens maktbruk og intoleranse.

Profan humanisme

Ordet profan betyr "utenfor helligdommen". Profan humanisme har ikke et religiøst grunnlag. Man kan se tendenser til profan humanisme i renessansen, men først på 1800-tallet brøt den profane humanismen klart med den kristen-humanistiske tradisjonen. Bakgrunnen var vitenskapelige oppdagelser, særlig innenfor biologien.

Humanismen ble en vanlig betegnelse på et livssyn som stilte seg avvisende til alle former for religion. Mange humanister ble fritenkere, dvs. at de tenkte fritt i forhold til kirke og kristendom. Fornuft og vitenskap ble satt opp som en motsetning til kristendommen og ateisme og agnostisisme ble et trekk ved humanismen.

Profan-humanistisk virkerlighetsoppfatning

Humanistene har en sterk tiltro til menneskets fornuft. Vi møter verden med fornuften og samler erfaringer. Det er fornuften og erfaringene som danner grunnlaget for det vi vet om verden. Med redskapene fornuft og erfaring kan vi ikke bevise eller motbevise Gud, derfor er humanistene i teorien agnostikere. De har ikke grunnlag for å tro på en overnaturlig verden så i praksis lever de som ateister.

Profan-humanistisk menneskesyn

Det humanistiske menneskesynet er positivt og optimistisk. Mennesket er godt og har et stort potensiale og uendelige muligheter. Mennesket er et åndsvesen, noe mer enn et dyr, men likevel en del av naturen. Vi har for eksempel ingen sjel, eller et liv etter døden, selv om noen holder døren oppe. Vi har jo ikke førstehånds erfaring å basere oss på. Mennesket er unikt, og alle mennesker er like verdifulle. Toleranse er sentralt i humanismen. Et menneske må ikke bli brukt som et middel. Mennesket skal få lov å realisere seg selv, men er også en del av helheten - menneskeheten.

Profan-humanistisk etikk

Fornuften gjør oss i stand til å skille rett og galt. Det er dette som menes med humanetikk. Humanistenes hovedprinsipp er den gyldne regel (eller gjensidighetsprinsippet) - "du skal gjøre mot andre det du vil at andre skal gjøre mot deg". Andre sentrale prinsippet er respekt for menneskeverdet og individets ukrenkelighet. Humanistene fokuserer på det dennesidige, dvs. livet her og nå. Det betyr dog ikke en blind effektivisering eller nytelsessyk materialisme.

Materialisme og naturalisme

En eksponensiell vekst i forskning og særlig naturvitenskap har ført til at vi vet mye mer om verden og universet vi lever i og kan forklare mye vi ikke kunne forklare før. Flere og flere mennesker får et vitenskapelig livssyn, og disse kan kalle seg materialister eller naturalister.

Hva er materialisme?

Et materialistisk verdensbilde innebærer at verden er satt sammen av, og bare satt sammen av, atomer, elementærpartikler og energi. Disse vekselvirker med hverandre etter faste naturlover. Det finnes ingen Gud eller annen åndelig makt. Et menneske er bare en komplisert maskin. Filosofisk materialisme innebærer at alle fenomener er ren fysikk og kjemi jamfør med naturlovene. Etisk materialisme derimot er en livsholdning som legger vekt på materielle goder og fysisk nytelse.

Historisk bakgrunn

De første greske filosofene (fra ca. 580 f.Kr.) blir gjerne omtalt som naturfilosofene fordi de studerte naturen. De ville finne en naturlig forklaring på selve verdensgåten og ga dermed støtet til all senere naturvitenskap. Demokrit var en naturfilosof. Han mente at alt bestod av atomer eller tomt rom og at

forandringer var mekaniske vekselvirkninger mellom atomer. Han tenkte seg sjeleatomer som spredte seg når en person døde og som igjen kunne brukes til å danne en ny sjel når en person ble født. Filosofen Epikur var enig i Demokrits atomteori, men stod for et etisk-materialistisk livssyn. Man skulle oppnå mest mulig nytelse. Det gjaldt ikke bare materiell og sanselig tilfredsstillelse, men også verdier som vennskap og kunstopplevelser. Han bagatelliserte døden ved å si at ”når vi er til er ikke døden der, når døden er der er ikke vi til”.

Den mekaniske materialismen

Oppdagelser innenfor astronomi og f.eks. Newtons mekaniske lover tilsa at alt var styrt av den samme mekanikken. Newtons fysikk la de siste brikkene på plass i det vi kan kalle den mekaniske materialismen eller det mekaniske verdensbildet. Også mennesket ble sett på som en maskin av mange i Europa.

Naturalismen på 1800-tallet

Biologien gjorde et fremstøt. Nå var det ord som natur, utvikling og vekst som ble brukt. Darwin ga en gjennomført naturalistisk forklaring på utviklingen av livet på Jorda, ”det naturlige utvalg”.

Sosialdarwinister ville overføre dette til samfunnet og mente at den sterkestes rett skulle få gjelde. Nietzsche stod for et nihilistisk syn: ”Overmennesket” ikke måtte la seg kue av de svakes ”slavementalitet”. Gud er død, ingen etiske normer må få stå i veien for de sterke frie utfoldelse. Sigmund Freud mente at mennesket måtte få leve ut sine drifter, og aller viktigst kjønnsdriften. Hvis lystene undertrykkes kunne det føre til psykiske lidelser. Nærmere vår tid har studier av dyrenes atferd påvirket synet på mennesket i naturalistisk retning.

Virkerlighetsoppfatning i materialisme og naturalisme

Mennesket får kunnskap om verden gjennom erfaring og sansing. Materialismen er gjennomført empirisk. Fornuftens oppgave er å ordne erfaringene. Erfaring tilsier ikke en Gud eller noe overnaturlig så dette forkastes. Materialismen har en ateistisk virkerlighetsoppfatning. Materialistene støtter seg til vitenskapen når de søker svar om tilværelsen. De tror på den mest sikre teorien vitenskapen har å tilby til enhver tid. Når det gjelder dannelsen av universet er det Big Bang-teorien.

Menneskesyn i materialisme og naturalisme

Det er ingen prinsipiell forskjell på mennesker og andre levende organismer. Mennesket er bare mer avansert. Mennesket er fysiske og kjemiske prosesser, som alt annet. Dette medfører at mennesket ikke har en fri vilje. Menneskets hjerne er en uhyre avansert men styres av naturlovene, bevisstheten styres av molekylærfysikk. Mennesket har ingen bevissthet etter døden.

Etikk i materialisme og naturalisme

Et materialistisk syn på virkerligheten blir ofte fulgt av et materialistisk verdisyn, men ikke alltid. En filosofisk materialist er ikke nødvendigvis tilhenger av den etiske materialismen. Materialisten har sjeldnere innvendinger mot ”livsinngrep” som abort, dødshjelp, transplantasjoner, bioteknologi osv, fordi mennesket ikke er noe opphøyd. Materialismen forkaster troen på naturretten. Verdier og normer er samfunnsskapte. Et slik syn kalles moralrelativistisk. Samvittigheten forteller ikke hva som er rett og galt, men hva miljøets syn er på rett og galt. Naturalistene ønsker å la drifter og følelser få utfolde seg uten hindringer fra samfunnets side.

Fascisme og nazisme

Fascismen og nazismen er to totalitære ideologier som hadde sin storhetstid fra mellomkrigstiden til 1945. Etter annen verdenskrig har de levd videre i små ekstreme miljøer.

Historisk bakgrunn

Uroen og usikkerheten etter første verdenskrig skapte et rom for en sterk leder. Ideologiene hadde utspring i radikale, sosialistiske miljø, men fikk støtte i en middelklasse som var skremt av kommunistenes fremgang. Både nazismen og fascismen tok avstand fra parlamentarisk demokrati, innførte ettpartistat under en autoritær fører og brukte vold som et politisk middel. De var begge preget av nasjonalisme og ekspansjonstrang.

Den italienske fascismen

Benito Mussolini opprettet "De italienske kampgrunner" i 1919. Ett av fascismens idealer var handling, som gjerne inkluderte vold. Vold ble forherlighet og opphøyd til en del av vitalismen - livskraften. Etter massedemonstrasjoner i 1922 ble Mussolini statsminister i en regjering der fascistene var i mindretall. Vold og terror lammet den politiske opposisjonen, og Mussolini godtok drap på opposisjonspolitikere. I 1923 ble diktaturet proklamert, og det ble satt i gang institusjonelle reformer som skulle bygge opp et totalitært regime. All reell makt var samlet hos føreren, Il Duce. Nasjonan var ikke tjent med klassekamp, uenighet, strid og splid, og derfor ble diskusjon og frie ytringer forbudt. Den fascistiske statsoppfatningen var altomfattende, og det fantes ingen menneskelige eller åndelige verdier utenfor staten.

Den tyske nazismen

Adolf Hitler meldte seg inn i Det nasjonalsosialistiske tyske arbeiderparti i 1919. I partiets første program ser vi Hitlers politikk: tysk nasjonalisme, antisemittisme, motstand mot innvandring og trang til å erobre land utenfor Tyskland. Partiet hadde kampgrupper som ofte var i åpen kamp med kommunistene. Hitler ble raskt leder i partiet. I 1923 prøvde han å kopiere Mussolinis marsj mot Roma, men kuppet mislyktes og Hitler havnet i fengsel. Han bygget gradvis opp partiet og sikret seg regjeringsmakt i 1933. Så utryddet han alle motstandere både i og utenfor partiet. Hele statsforvaltningen ble nazifisert. Gestapo fikk operere uavhengig av domstolene, og Føreren ble "det tyske folks øverste dommer". Hele organisasjonslivet ble lagt under partiets kontroll. Kunst, kultur, skole og hjem - alt skulle tjene nazismens ideologi.

Antisemittisme og rasisme

Det er særlig antisemittismen som skiller nazismen fra fascismen. Helt fra første stund er Hitler ute etter jødene. De får skylden for alt. Hitler ser på jødene som en kulturødeleggende rase som har skapt "rasegifter" som marxisme, demokrati, kapitalisme, intellektualisme og ydmykhetsideal. Straks Hitler fikk makten i 1933 begynte jødernes lidelse. Det endte i folkemord på seks millioner jøder i tyske konsentrasjonsleirer.

Antisemittismen var en del av den nazistiske rasismen. Forskjellige raser hadde forskjellig verdi. Nederst stod jødene, så kom sigøynere og slaver. Øverst stod arierne, en tenkt rase som ikke eksisterer. I praksis dreide det seg om germanere. Det ble hevdet at den hvite rasen stod i fare for å bastardiseres, og man måtte sterilisere forbrytere og spesielle minoriteter. Rasismen ble satt i system i Nazi-Tyskland. Bare sunne og rene ariske tyskere skulle sette barn til verden. Mentalt tilbakestående barn burde avlives.

Virkerlighetsoppfatning i fascisme og nazisme

Det finnes ingen systematisk virkerlighetsoppfatning. Fascistene tok sikte på å overtale på en demagogisk måte ved hjelp av følelser. Propaganda var viktigere enn informasjon. Handling var viktigere enn prat. Det er klare anti-intellektuelle og irrasjonelle trekk i disse ideologiene. De har religiøse trekk, som skyldes at de la vekt på ytre seremonier og andre fenomener som minner om religiøse riter. I fascismen er det staten som erstatter Gud, i nazismen er det folket/rasen.

Menneskesyn i fascisme og nazisme

De to ideologiene godtar individet så lenge dets interesser sammenfaller med henholdsvis staten eller folket/rasen. I fascismen er staten overordnet, og bare staten kan vite hva som er best for alle. Fascismen avviser demokratiet. Kvalitet over kvantitet. Staten, eller føreren, er bedre egnet til å vite hva som best. Hitler mente at det parlamentariske prinsippet avviste geniets autoritet. Førerens frie valg og fulle ansvar blir kalt "det sanne tyske demokrati". Nazistene har tatt ordet "overmenneske" fra Nietzsche, og vridd det til deres bruk - en vulgær oppfatning av darwinismen. Samfunnsborgernes plikt er å følge føreren til kollektivets beste. Likeverd står i totalt motsetning til fascismen og nazismen. Selve poenget er at det er forskjell på folk. For eksempel forskjellen mellom folk og fører og ariere og jøder.

Etikk i fascisme og nazisme

Den enkelte har ikke et moralsk ansvar. Det er staten/føreren som bestemmer hva som er rett og galt. Lydighet overfor autoriteten er viktig, og ikke minst offervilje.